

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.18>*М. М. Лотоцький**аспірант кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права**Державного торговельно-економічного університету
orcid.org/0009-0009-5239-0681*

КРИТИКА КОНЦЕПТУ ЗЕМЕЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглядається питання про систему засобів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин. Констатовано, що відповідно до чинного законодавства, за порушення земельного законодавства, громадяни і юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність. Разом з тим, у сучасній правовій доктрині поступово набуває поширення ідея про те, що, поряд із вказаними видами юридичної відповідальності, у правовій охороні земельних відносин “задіяний” ще один тип відповідальності – земельно-правова відповідальність.

Дана концепція ґрунтується на тому, що передумовами виокремлення земельно-правової відповідальності слугують: недостатня ефективність інших видів юридичної відповідальності у протидії земельним правопорушенням; висока суспільна важливість земельних відносин, як предмета правової охорони; специфічний об’єкт посягання; наявність специфічних стягнень; особливий суб’єктний склад; особливі умови і підстави відповідальності; наявність спеціальної процедури застосування заходів відповідальності.

Доведено, що зазначені передумови не можуть слугувати надійним критерієм для виділення нового, самостійного виду юридичної відповідальності. На підставі критичного аналізу доктринальної концепції земельно-правової відповідальності зроблено висновок про те, що на даному етапі розвитку національної правової системи вона позбавлена достатнього теоретичного підґрунтя та реальних перспектив для практичного втілення. Визнано обґрунтованою позицію вітчизняного законодавця, відповідно до якої комплексна охорона земельних правовідносин забезпечується традиційними видами юридичної відповідальності.

Стверджується, що причини недостатньої ефективності традиційних видів юридичної відповідальності у сфері земельних відносин здебільшого криються не в їх природі, а у вадах правового регулювання, недоліках механізмів їх реалізації та низькому рівні професіоналізму правозастосовців. Відтак, проблеми правової охорони земельних відносин доцільно вирішувати шляхом удосконалення існуючих механізмів цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, правопорушення, земельні відносини, порушення земельного законодавства, концепт земельно-правової відповідальності.

Lototskii M. M. CRITICISM OF THE CONCEPT OF LAND-LEGAL RESPONSIBILITY

The article discusses the system of legal liability for violations in the field of land relations. It is noted that according to current legislation, for violations of land law, citizens and legal entities bear civil, administrative, or criminal liability. At the same time, the idea is gradually gaining popularity in modern legal doctrine that, along with the mentioned types of legal liability, another type of liability is “involved” in the legal protection of land relations – land law liability. This concept is based on the fact that the prerequisites for the separation of land law liability are: insufficient effectiveness of other types of legal liability in countering land violations; high social importance of land relations as a subject of legal protection; a specific object of encroachment; the presence of specific penalties; a special subjective composition; special conditions and grounds for liability; the presence of a special procedure for applying liability measures. It is proven that the mentioned prerequisites cannot serve as a reliable criterion for distinguishing a new, independent type of legal liability. Based on a critical analysis of the doctrinal concept of land law liability, a conclusion is made that at this stage of development of the national legal system, it lacks sufficient theoretical basis and real prospects for practical implementation. The position of the domestic legislator is recognized as justified, according to which the comprehensive protection of land legal relations is ensured by traditional types of legal liability.

It is argued that the reasons for the insufficient effectiveness of traditional types of legal liability in the field of land relations are mostly hidden not in their nature, but in the flaws of legal regulation, shortcomings of their implementation mechanisms, and a low level of professionalism of law enforcers. Therefore, the problems of legal protection of land relations should be solved by improving the existing mechanisms of civil, administrative, and criminal liability.

Key words: legal responsibility, offense, land relations, violation of land legislation, concept of land legal responsibility.

Однією з головних Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, проголошених Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019, є захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, боротьба з опустелюванням, припинення і розвертання процесу деградації земель [1]. Досягнення цієї цілі неможливе без надійної правової охорони землі, як основного національного багатства, а також суспільних відносин, що складаються у сфері володіння і користування земельними ресурсами [2, с. 83]. З огляду на свою багатоаспектність, правова охорона земель забезпечується широким комплексом правових засобів, спрямованих на попередження і припинення правопорушень, покарання за їх учинення, усунення (мінімізацію) їх шкідливих наслідків. Такі засоби мають різну природу, різну спрямованість, різні механізми реалізації. Кожен з них відіграє особливу роль у забезпеченні стабільного і безпечного функціонування земельних відносин. Проте, безумовно, найбільш вагомим, з точки зору загальної ефективності та масштабів застосування, засобом правової охорони є юридична відповідальність за порушення земельного законодавства.

Будучи втіленням негативної реакції держави на порушення прав, свобод і законності, юридична відповідальність служить головним інструментом протидії правопорушенням у сфері земельних відносин. Через застосування репресивних заходів юридична відповідальність змушує суб'єктів, які ігнорують право і закон, відчутти на собі тягар державного примусу, усвідомити згубність протиправної поведінки та переваги дотримання загальнообов'язкових правил, встановлених у суспільстві.

Юридична відповідальність справляє потужний вплив не тільки на окремих порушників, а й на суспільну свідомість. Як зазначає М.Р. Гарат: “на загальносуспільному рівні виховний вплив юридичної відповідальності проявляється в тому, що успішна боротьба з правопорушеннями, своєчасне та невідворотне покарання винних формують загальну впевненість у неспитності державного контролю, дієвості правосуддя, захищеності прав та інтересів громадян. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню правової культури, укріпленню законності та зміцненню правопорядку [3, с. 70]”.

Усвідомлюючи всю потужність правоохоронного потенціалу та широкі можливості юридичної відповідальності, законодавець відводить їй чільне місце в охороні земельних відносин. При цьому, оскільки деліквентні прояви у земельній сфері є дуже різноманітним, їх нейтралізація забезпечується різними видами юридичної відповідальності. Відповідно до ст. 211 Земельного кодексу України, за порушення земельного законодавства, громадяни і юридичні особи несуть

цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність [4]. Таким чином, охорона земельних відносин засобами юридичної відповідальності має комплексний характер. Вона ґрунтується на розгалуженій системі норм, інститутів і галузей деліктного права та передбачає системну протидію порушенням земельного законодавства.

Зі змісту вищенаведеного положення ст. 211 Земельного кодексу України недвозначно випливає, що системна охорона земельних відносин забезпечується засобами трьох видів юридичної відповідальності: кримінальної, цивільної та адміністративної. Тим не менше, ряд вітчизняних науковців (Г.І. Балюк, А.І. Берлач, Т. Ковальчук, А. Правдюк, Т.Б. Саркісова, Р.С. Свистович), поряд із цивільною, кримінальною та адміністративною відповідальністю за такі порушення, виділяють особливий (спеціальний, автономний, галузевий тощо) тип відповідальності – земельно-правову відповідальність [5; 6; 7; 8].

Передумовами та підставами виокремлення земельно-правової відповідальності прибічники цієї концепції вважають: по-перше, недостатню ефективність заходів цивільної, кримінальної та адміністративної відповідальності у протидії земельним правопорушенням; по-друге, підвищену суспільну вагу земельних відносин, як предмета правової охорони; по-третє, специфічний об'єкт посягання (законні права власника землі чи землекористувача); по-четверте, закріплення у земельному законодавстві специфічних стягнень, основною метою яких є відновлення попереднього стану у земельних відносин та відшкодування витрат, завданих незаконним використанням земельної ділянки; по-п'яте, наявність особливого суб'єктного складу; по-шосте, особливі умови і підстави відповідальності; по-сьоме, наявність спеціальної процедури застосування заходів відповідальності [6, с. 434-436; 9, с. 438, 439].

Зазначені передумови, а також сучасні тенденції в правотворчій діяльності, розвиток законодавства та правової доктрини дають підстави для виділення нових видів як правопорушень, так і видів юридичної відповідальності за них, зокрема, автономного виду земельно-правової відповідальності, – пише Т.Б. Саркісова [10, с. 133]. “В ході реформування земельних відносин у системі інституту юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства виник її новий вид – земельно-правова відповідальність, який потребує детального вивчення спеціалістами в рамках національної правової науки для подальшого впровадження відповідних норм до Земельного кодексу України”, – резюмує А. Галагуза [11, с. 149].

При цьому, відсутність земельної відповідальності серед видів юридичної відповідальності, передбачених за правопорушення у сфері

земельних відносин частиною 1 ст. 211 Земельного кодексу України, прибічниками існування земельно-правової відповідальності розглядається як: “недолік законодавчої техніки [6, с. 434]” та “архаїзм в системі земельно-правового регулювання, який не має ні регулятивного, ні охоронного значення [12, с. 470]”.

Варто зазначити, що серед науковців, які обґрунтовують доцільність доктринального визнання та/або законодавчої формалізації земельної відповідальності, немає єдності в розумінні її природи, змісту та предмету охорони. Так, наприклад, одна група вчених (Т. Ковальчук, Т. Саркісова) вважає, що земельна відповідальність втілюється виключно у примусовому припиненні прав на земельну ділянку шляхом її безоплатного вилучення [6, с. 435]. Інша частина дослідників (О.О. Погрібний, І.І. Каракаш та ін.) стверджує, що заходами земельної відповідальності є: примусове припинення прав на земельну ділянку; приведення земельної ділянки в придатний для подальшого використання за цільовим призначенням стан; знесення самовільно збудованого об'єкта при самовільному зайнятті ділянки; відновлення знищених межових знаків, а також повернення ділянки законному користувачу [9, с. 438, 439]. У свою чергу, Р.С. Свистович, М.О. Шуміло і деякі інші вчені, оперуючи терміном “земельно-правова відповідальність”, використовують його для позначення збірного поняття, котре охоплює виключно традиційні види юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства, передбачені ч. 1 ст. 211 Земельного кодексу України [5, с. 47-50; 13, с. 181].

Аналіз наведених підходів, а так само – аргументів, котрі висувуються на користь існування земельно-правової відповідальності, як самостійного правового феномену, дає підстави для наступних міркувань:

1) на наш погляд, недостатню ефективність заходів цивільної, кримінальної та адміністративної відповідальності у протидії порушенням земельного законодавства не можна вважати вагомою передумовою для запровадження принципово нового типу юридичної відповідальності. Як свідчить практика, причини слабкої ефективності традиційних видів юридичної відповідальності здебільшого криються не в їх природі, а у вадах правового регулювання, недоліках механізмів їх реалізації та низькому рівні професіоналізму правозастосовців [14; 15; 16; 17; 18; 19]. За великим рахунком, це означає, саме в цих площинах (правовій, організаційній і кадровій) слід шукати способи вирішення наявних проблем. Цілком очевидно, що в умовах, коли система заходів цивільної, кримінальної та адміністративної відповідальності не забезпечує надійної охорони земельних

відносин, гіпотетичне запровадження нового типу юридичної відповідальності навряд чи здатне призвести до кардинального поліпшення ситуації. Більше того, воно обумовить появу широкого кола загальних полемічних питань, які потребуватимуть вирішення в умовах відсутності надійного доктринального і законодавчого підґрунтя;

2) не може слугувати належною передумовою і, тим більше, підставою для запровадження земельно-правової відповідальності “підвищена суспільна вага земельних відносин [10, с. 133]”. Існуючі види юридичної відповідальності забезпечують системну охорону всіх сфер суспільних відносин, в тому числі, найважливіших, з точки зору забезпечення верховенства прав і свобод людини, справедливості та загального миру, стабільного існування і динамічного розвитку суспільства. І, хоча порівняння важливості різних типів суспільних відносин завжди носитиме суто умовний характер, тим не менш, цілком очевидно, що традиційні види юридичної відповідальності (кримінальна, адміністративна, цивільна) в цілому надійно охороняють відносини різної суспільної ваги. Деякі з них можна назвати менш значущими для людини і суспільства, деякі – рівнозначними, а деякі – життєво важливими. При цьому палітра таких відносин є надзвичайно широкою. Охоплює вона і земельні відносини, і багато інших, які характеризуються не меншою соціальною цінністю. Необхідність їх ефективного захисту є безперечною, проте чи може вона слугувати передумовою/підставою для запровадження цілої низки спеціалізованих типів юридичної відповідальності? Вважаємо це питання риторичним. Адже у разі позитивної відповіді на нього, правничому загалу було б впору замислитись над концептуалізацією безпекової, військової, медичної, інфраструктурної, екологічної та багатьох інших типів відповідальності. Крім того, варто зважати, що сформована у вітчизняній правовій доктрині та юридичній практиці типологія юридичної відповідальності не заснована на галузевій спеціалізації. Існуючі види юридичної відповідальності охороняють відносини у найрізноманітніших царинах суспільного життя і не зосереджуються на “обслуговуванні” окремих галузей або сфер відносин, хоч якими важливими вони б не були.

У зв'язку з цим видається слушною думка М.В. Шульги про те, що специфіка землі, як об'єкта правової охорони, підтверджує: “тезу не про формування нового виду відповідальності, а про специфіку застосування існуючих видів відповідності за конкретні, у т. ч. земельні правопорушення [20, с. 215]”;

3) з наведеного вище випливає необґрунтованість тези про те, що однією з передумов запровадження земельно-правової відповідальності може слугувати наявність специфічного об'єкта

посягання у земельних правопорушень (законні права власника землі чи землекористувача). Повторимось: існуючі види юридичної відповідальності орієнтовані на системну протидію різним правопорушенням, котрі посягають на різні об'єкти [21, с. 25-27]. Відповідно, об'єкт посягання не є визначальним критерієм їх доктринальної та практичної концептуалізації. І навіть більше: безпека одних і тих самих суспільних відносин або сфер таких відносин нерідко забезпечується одразу декількома видами юридичної відповідальності. Земельні відносини (в тому числі, відносини з приводу землеволодіння та землекористування) не є винятком. На сьогодні вони охороняються засобами кримінальної, адміністративної і цивільної відповідальності. У цьому сенсі вони не володіють певною специфічністю чи унікальністю, яка б потребувала задіяння принципово нового засобу охорони;

4) розглядаючи питання про те, чи може слугувати підставою для запровадження земельно-правової відповідальності закріплення у земельному законодавстві специфічних стягнень, “основна мета яких носить, насамперед, не каральний характер, а відновлювальний характер [9, с. 439]”, маємо наголосити, що навіть сама його постановка є до певної міри дискусійною. Як вже зазначалося вище, прибічники запровадження земельно-правової відповідальності демонструють два різних уявлення про систему відповідних стягнень. Якщо одна група фахівців включає до цієї системи широкий комплекс правовідновлювальних заходів (приведення земельної ділянки в придатний для використання стан, знесення будинків, будівель і споруд, відновлення межових знаків тощо), то інша – обмежує її рамки тільки одним стягненням – примусовим припиненням прав на земельну ділянку [6, с. 435; 9, с. 438, 439].

На наш погляд, обидва неведені підходи характеризуються високим рівнем дискусійності. За великим рахунком, ні перший, ані другий підхід не дозволяють вести мову про існування в земельному праві специфічних галузевих санкцій. Наприклад, такі санкції, як “припинення права власності на земельну ділянку” та “знесення нерухомого майна”, прямо передбачена цивільним законодавством і має цивільно-правову природу [22, с. 76]. Що ж стосується конфіскації земельної ділянки, приведення земельної ділянки в придатний для використання стан, відновлення межових знаків та інших подібних заходів, то, знову ж таки, вони є нічим іншим, як традиційними способами захисту цивільних прав та інтересів, як-то: припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Викладене не дозволяє розглядати правообмежувальні та правовідновлювальні заходи, передбачені за порушення земельного законодавства, як такі, що відображають галузеву специфіку земельного права та репрезентують особливий підхід до захисту земельно-правових відносин;

5) дискусійною бачиться також і теза про особливий суб'єктний склад, так званої, земельно-правової відповідальності. Прибічники ідеї про запровадження даного виду відповідальності стверджують, що суб'єктами кореспондуючих деліктних відносин виступають: з одного боку, уповноважені органи держави (уповноважена сторона), а, з іншого боку – землекористувачі і землевласники, які вчинили земельне правопорушення (зобов'язана сторона). Варто обмовитись, що окремі вчені вважають суб'єктами земельних правопорушень виключно землевласників (Т. Ковальчук, Т. Саркісова [6, с. 438]), однак ця позиція у рівній мірі підпадає під сказане далі.

Отже, у даному контексті закономірно виникає питання: чи дійсно зазначений суб'єктний склад “земельно-правової відповідальності” характеризується специфікою по відношенню до традиційних видів юридичної відповідальності? Щоб відповісти на нього, потрібно конкретизувати, кого ж саме пропонується вважати уповноваженою та зобов'язаною сторонами відповідальності. Як свідчить аналіз відповідних доктринальних концепцій, уповноваженою стороною “земельно-правової відповідальності” виступають, насамперед, суд, а також органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Що ж стосується землекористувачів і землевласників, як зобов'язаної сторони, то їх склад розкривається у Податковому кодексі України, відповідно до якого:

власниками земельних ділянок можуть бути юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), які відповідно до закону набули права власності на землю в Україні, а також територіальні громади та держава щодо земель комунальної та державної власності відповідно (п.п. 14.1.34 ПК України);

землекористувачами можуть бути юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), які користуються земельними ділянками державної та комунальної власності: на праві постійного користування; на умовах оренди (п.п. 14.1.73 ПК України) [23].

Навіть поверховий огляд суб'єктного складу уповноваженої та зобов'язаної сторін “земельно-правової відповідальності” дозволяє констатувати відсутність у ньому яскраво вираженої специфіки. Зокрема, і в складі уповноваженої сторони, і в складі зобов'язаної сторони представлені суб'єкти, які беруть участь у відносинах адміністративної, кримінальної і цивільної відповідальності. Так, наприклад, суди, органи виконав-

чої влади та органи місцевого самоврядування, з одного боку, а також фізичні і юридичні особи, які володіють або користуються земельними ділянками – з іншого боку, є суб'єктами відносин адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства.

Таким чином, і цей аргумент на користь запровадження земельно-правової відповідальності не можна назвати цілком переконливим;

6) у дискусії про доцільність або недоцільність запровадження земельно-правової відповідальності не має великої ваги такий аргумент, як наявність “особливих підстав відповідальності”. У теорії права прийнято виділяти фактичну, юридичну (нормативну, правову, нормативно-правову) і процесуальну підстави юридичної відповідальності [24, с. 20-21]. Відповідно, фактичною підставою визнається факт скоєння правопорушення [24, с. 21], юридичною (нормативною, правовою, нормативно-правовою) – наявність правових норм, які встановлюють відповідальність за правопорушення [25, с. 256; 26, с. 403], процесуальною (юрисдикційною) – правозастосовний акт, у якому міститься рішення стосовно конкретної справи та який індивідуалізує юридичну відповідальність [26, с. 404; 27, с. 480; 24, с. 23; 28, с. 79].

Цілком очевидно, що в умовах, коли певний тип юридичної відповідальності не існує фактично (тобто, не закріплений на законодавчому рівні), а лише дискутується, про наявність особливих юридичної (нормативної, правової, нормативно-правової) та процесуальної підстав мову вести просто некоректно. Адже, ні перша, ні друга підстава не можуть існувати без законодавчого регулювання деліктних і юрисдикційних відносин. Таким чином, єдиною підставою, котра, бодай гіпотетично, могла б слугувати критерієм запровадження нового виду юридичної відповідальності, є особлива фактична підстава, тобто певний тип правопорушень, наділений очевидною, чітко вираженою специфікою.

Між тим, аналіз правопорушень, які пропонується вважати фактичною підставою земельно-правової відповідальності, не дозволяє вести мову про їх специфічність, порівняно з адміністративними, цивільними та кримінальними правопорушеннями у сфері земельних відносин. Сама по собі сфера земельних відносин у цьому сенсі не є специфічною, адже на неї посягають різні типи правопорушень. Відповідні земельні відносини мають як публічний, так і приватний характер, тобто відповідають традиційному уявленню про загальні об'єкти адміністративно-правової, кримінально-правової та цивільно-правової охорони. Що ж до питання про особливу суспільну вагу таких відносин, то воно є відносним і дискусійним (дивись вище).

У світлі викладеного, теза про особливі підстави земельно-правової відповідальності не виглядає цілком переконливою;

7) на думку окремих науковців, однією з передумов доктринальної і законодавчої концептуалізації земельно-правової відповідальності є наявність спеціальної процедури її застосування [6, с. 436]. У даному зв'язку маємо зауважити, що вітчизняне законодавство не встановлює спеціальних процедур для розгляду і вирішення справ про правопорушення, які пропонується вважати фактичною підставою земельно-правової відповідальності. На сьогодні розгляд таких справ провадиться за правилами та у рамках цивільного судочинства. Цей факт, до речі, не заперечують і самі прибічники запровадження земельно-правової відповідальності. Ведучи мову про специфіку процедури її застосування, вони, насамперед, акцентують увагу на особливостях виявлення та встановлення підстав для застосування земельних стягнень, зокрема, для припинення права на земельну ділянку [6, с. 439].

Варто погодитись із тим, що діяльність, спрямована на виявлення та встановлення підстав для відповідальності за порушення земельного законодавства характеризується вираженою процедурною специфікою. Вона регламентується актами земельного законодавства та передбачає наявність особливого порядку реалізації. Проте, ця діяльність навряд чи можна назвати такою, що втілює заходи юридичної відповідальності. По-суті, у даному контексті мова йде не про деліктне провадження, спрямоване на розгляд справи про правопорушення та притягнення порушника до відповідальності, а про контрольно-наглядові заходи, які такому провадженню передують. Першочергова мета цих заходів – виявлення порушень земельного законодавства, їх процесуальна фіксація та передача відповідних матеріалів справи до суду. Натомість, безпосередній розгляд справи, остаточна кваліфікація правопорушення та прийняття рішення про застосування стягнення (читай – застосування земельної відповідальності) здійснюється судом у загальному порядку розгляду цивільних справ.

Крім того, навіть якщо припустити, що наявність спеціальної процедури здійснення попередніх контрольно-наглядових заходів може слугувати підставою для виділення нового виду юридичної відповідальності, то справедливості такого припущення неможливо довести на прикладі відповідальності у сфері земельних відносин. Адже цілком очевидно, що контрольно-наглядова діяльність у цій сфері спрямована на виявлення будь-яких порушень земельного законодавства (в тому числі, адміністративних, кримінальних, цивільних і дисциплінарних), а не порушень певного типу. Відповідно процедура її здійснення,

хоч і має специфічний алгоритм, проте не є специфічною по відношенню до окремих видів відповідальності. Іншими словами, попередня контрольно-наглядова процедура завжди однакова, незалежно від того, який саме тип провадження нею буде активовано та яку саме відповідальність буде застосовано у кінцевому підсумку.

Підсумовуючи усе вищевикладене, можемо резюмувати, що на даному етапі розвитку національної правової системи концепція земельно-правової відповідальності позбавлена надійного теоретичного підґрунтя. Наразі більшість аргументів, висловлюваних на користь запровадження даного виду юридичної відповідальності, бачаться недостатньо переконливими. В основній своїй масі вони мають дискусійний характер і не дають відповіді на головне питання: які ж саме істотні переваги цей крок може надати, порівняно з традиційними видами юридичної відповідальності, задіяними в охороні земельних відносин.

Варто погодитись із думкою С.В. Слюсаренка про те, що єдиним контекстом, у якому мова може йти про земельну відповідальність, є її розуміння як системи заходів адміністративної, цивільної і кримінальної відповідальності, застосовуваних для охорони земельних відносин [29, с. 170-172]. Втім, навіть такий, суто абстрактний концепт дуже важко вписується у загальнонаукове уявлення про існуючі види юридичної відповідальності та критерії їх виділення.

З огляду на викладене, можемо констатувати обґрунтованість позиції вітчизняного законодавця, відповідно до якої комплексна охорона земельних правовідносин забезпечується засобами адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності.

Література

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.
2. Ярмиш О., Гуржій Т. Правове забезпечення земельної реформи в Україні. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2014. № 1. С. 83-92.
3. Гарат М.Р. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері містобудівної діяльності: дис. ... доктора філософії: спец. 081 «Право»; Державний торговельно-економічний університет. Київ, 2023. 265 с.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001р. № 2768-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. Ст. 2038.
5. Свистович Р. С. Земельно-правова відповідальність як спеціальний вид юридичної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 3. Т. 2. С. 47-50.
6. Ковальчук Т., Саркісова Т. Земельно-правова відповідальність у системі юридичної відповідальності: *Відповідальність у публічному праві*: монографія / [П. Андрушко, І. Безклубий, Т. Гуржій та ін.]; за заг. ред. І. Безклубого. К. «Грамота», 2014. С. 433-442.
7. Берlach А.І. Проблеми юридичної відповідальності за нераціональне використання землі в сільському господарстві України. *Землепорядний вісник*. 1998. № 4. С. 21-23.
8. Правдюк А. Визначення та застосування земельно-правової відповідальності як спеціального виду юридичної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 7. С. 45-47.
9. *Земельне право України: підручник* / [Беженар Г. М., Бондар Л. О., Гавриш Н. С. і ін.]; за ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. К.: Істина, 2003. 448 с.
10. Саркісова Т.Б. Підходи до розуміння земельно-правопорушення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 1. Т. 2. С. 132-135.
11. Галагуза А. Деякі проблемні аспекти земельно-правової відповідальності. *Юридичний вісник*. 2013. № 1. С. 146-149.
12. Шульга М.В. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення в земельному праві. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 20-21 листоп. 2013 р.*; Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 468-470.
13. Шуміло О. М. *Земельне право України*. Харків: ХНУВС, 2017. 288 с.
14. Гуржій Т.О., Гуржій А.В. Удосконалення законодавства про відповідальність за адміністративні проступки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. № 5. С. 78-87.
15. Гуржій Т.О. Правове регулювання адміністративно-деліктних відносин. *Вісник прокуратури*. 2008. № 8. С. 92-99.
16. Gurzhii T., Goncharuk S., Kuzmenko O., Berlach A., Yarmaki K. Establishment of the institute of administrative responsibility in the legal system of Ukraine. *Journal of Law and Political Sciences*. 2021. Vol. 26 (1). P. 261-284.
17. Шульга А.М. Генеза кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 87-98.
18. Мовчан Р. О. *Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика*: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.
19. Шишка Р. Б., Шишка О. Р. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 271-280.
20. Шульга М. В. *Актуальні правові проблеми земельних відносин в сучасних умовах*. Харків: «Консум», 1998. 221 с.
21. Гуржій Т.О. Класифікація об'єктів адміністративних деліктів. *Вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 1. 24-29.
22. Гуржій Т.О., Музичка Є.О. Примусове звернення стягнень на майно боржника. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. Правознавство. 2018. Т. 23. Вип. 1(32). С. 73-86.
23. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. Ст. 3248.
24. Каленіченко Л. І. Загальнотеоретична характеристика підстав юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 20-24.
25. *Теорія держави і права* / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

26. *Теорія держави і права* / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2014. 464 с.
27. Скакун О. Ф. *Теорія держави і права*: підручник. 4-те вид., допов. і перероб. Київ: Алерта, 2014. 524 с.
28. Гуржій Т., Боровик Ю. Підстави адміністративної відповідальності у сфері народної медицини. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 5. С. 75–84.
29. Слюсаренко С. В. Особливості настання адміністративної відповідальності за порушення земельного законодавства юридичними особами. *Науковий вісник НУБІП*. Серія «Право». 2010. Вип. 156. С. 167-173.